

մի այբուկուն ՎՊ. Բուսիանին, և ճարտարագործի եկեղեցեաց ցիրուցան բլլաուն, որուն հետեւեալով ուշ վերագործու Սրբաւոր, մեղ նախաւեալ Սրբելը 64-65-ի ծնար, Ապա փաթաց վերադաւնալ Հոռով, որիկ մեկնեցաւ Սեպեխ, որ հազիւ հասած՝ ձերբակալուեցաւ և Հոռով բերուեցաւ և 67ին Ներսիսի օրով գրեաւսուեցաւ: Յայտնի է թէ հոգուկան Թուղթերը Առարեաթի կեանքի վերջին շրջանին, այսինքն է (3 հինի կրեան գրուած բլլալ, և շատ լաւ էր յարմարին այս շրջանին հետ ժերերն Թուղթերը:

Ինչ որ ալ բլլայ, կան Ներսիս կրկնակ փաստեր, որոնք կրեան վճռական նկատուի: Մէկ հոգովն բուցարմակ այն փաստովքներ իր հաւատարի և իր փրկութեան առաքելոյի նկատմամբ, որով Պօղոս չորս աղագամ էր կրկնէ՝ «Ասիկա ստոյգ իրողութիւն մըն է» ասացուածքով:

«Ասիկա ստոյգ իրողութիւն մըն է և բոլորակն ընդունելութեան արժանի, որ Յիսուս Քրիստոս աշխարհ կեալ մեղաւորները փրկելու համար, որոնց առաջինը Ես նմ» (Ա. Տիմ. Ա. 15):

«Ասիկա ստոյգ իրողութիւն մըն է, և թէ մէկը եւ պիտկալուութեան կը ջանկայ, ըսելիք գործի էր ցանկայ» (Ա. Տիմ. Գ. 1):

«Ասիկա ստոյգ իրողութիւն մըն է, փանդի Լթի ածար հետ մեղանք, ածար հետ ալ պիտի աղբինք» (Բ. Տիմ. Բ. 11):

«Ասիկա ստոյգ իրողութիւն մըն է, և Կ'ուզեմ որ զանանք համոզեմ, որպէս զի Աստուծոյ հաւատաւորները հոգ տանին սրտանց բարի գործերը ընելու» (Տիմ. Գ. 8):

Միւս կողմէ Առարեալը անասան իր փաստութեան մէջ, կը վերջիւնէ իր երկու հոգեւոր գաւառներուն թէ ինք երբեմն եղած էր «Տայնոյդ մը, հալածող մը» (Ա. Տիմ. Ա. 13, 15): Բանարարող մը, մեղաւորներուն առաջինը, և թէ «Ասան մը մենք ճին անմիտներ, անհաշտաններ, մոլորեալներ, զանազան ցանկութեանց և հեշտութեանց ծառայողներ, առեկի բլլալու արժանի, և մէկզմէկ կ'ատէինք» (Տիմ. Գ. 3): Երբեք ինքզինքնալ մը, կեղծ Պօղոս մը պիտի չհամարուէր գրելու այս ոճով, բաւ որում պիտի ուզէր որ իր գրածները ընդունելութիւն գտնէին ընթերցողներու կողմէ: Ահա թէ ինչո՞ւ համար յետ մանրագիտին ընդունելեան և նկատի ունենալով նաեւ աւանդութիւններ, այս երեք հոգուկան Թուղթերը կը համարինք Պօղոս Առարեալի գրական կատարը:

Մանչեսթր

ՂԵԻՄԵԴ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

(Շարունակելի)

ԿՐԼԻԿԻՈՅ ԿԱՐՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

Ե.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ Բ. ԹԼԿՈՒՐԱՆՏԻ

1899 ՅԵՐ. 26 ԵՂ. — 2525

(Շար.)

Ի. — ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԱԾ ՏԱՂԵՐԸ

Թղութեանցիկ մեայուն և ստորոգ գործերն են իր Տաղերը, որոնք կրկին կրկին հրատարակուած են այլևայլ նպատակներով, այլևայլ գործերու մէջ:

Իմ բնած պրոպագանդիստ համաձայն Թղութեանցիկ լոյս տեսած տաղերուն թիւն է երեսուն մէկ, իսկ լոյս չտեսածներուն թիւն է առ այժմ ասանքով ևս Առ այժմ է'րոնք, որովհետեւ հաւանական է որ անիկ աւելին գտնուի ձեռագիր տաղարաններու մէջ, որոնք չեն կարծեր որ պրոպագանդա ըլլան լիովին(*):

Հետեւեալ ցանկին մէջ ժամանակագրական կարգով խառնուած են Թղութեանցիկ տաղերուն գլխաւոր հրատարակութիւնները և մէն մի հրատարակութեան մէջ ալ իւրաքանչիւր տաղէն լոյս տեսած տաճներուն թիւը:

Համառոտագրութեանց բանալին.

Տ = «Տաղարան է այլ հոգով և մարմնով: Թղութեանցիկ տաղերէն 15 հատը առաջին անգամ հրատարակուած է այս Տաղարանին մէջ, որ տպուած է 299=1513ին, Վենետիկ: Մ = Մանանայ, Գ. Վ. Սրբանանանցի, Տպ. Կ. Պոլիս, Տեսեանա, 1876:

Հ = Հայեր, Ար. Վր. Տէվհանց, Տպ. Թիֆլիս, 1882:

Կ = Կոստանեանցի Եփաննէս Թիկուրանցին և իւր Տաղեր, Տպ. Թիֆլիս 1892: Ինչպէս նաեւ Կար ժողովական Գ. Պրակ, Տպ. Թիֆլիս 1896: և Գ. Պրակ, Տպ. Էջմիածին, 1903:

Հէ = Հայ էշեր, Արշակ Զօրանեանի, Տպ. Փարիզ, 1912:

ԳԳ = Գրական Գոմարներ (Էպոս, Քնարերգութիւն, Դրամա) Հատոր Առաջին. Ստեփանեան, Պետական Հրատարակութիւն N° 15, Թիֆլիս, 1922:

Հաւանական է որ Թղութեանցիկ տաղերէն ուրիշ գործերու մէջ ալ հրատարակուածներ ալ գտնուին, զորս տեսնելու բախար չեն ունեցեր:

(*) Երեւ պարագ զանեմ պիտի աշխատէ Թղութեանցիկ Տաղերուն, ազգային կամ անգլիկ, լման մէկ նոր հատմանն հրատարակել ընտիր ձեռագիրներու հաւանական:

- 1.— Է՛ մահ, բանի զկեզ յիւեմ (Տ., 12 տուն: — Ն., 12 տուն, էջ 135-137: — Կ., 12 տող, էջ 46-47, ո՛ւր կը ցուցուի նաեւ Բազմավայ, 1839: Տե՛ս նաեւ Յոփանեանի Ազգ. Մասնագրասն, Կե. էջ 32-33:
- 2.— Ք Բանի՛ զառնո ի կեռ մեղաց (Տ., 8 տուն: — Մ., 9 տուն, էջ 266: — Կ., 9 տուն կամ 36 տող, էջ 44-45:)
- 3.— Գեղ կողար խոսա մի տամ (Տ., 10 տուն: — Ն., 13 տուն, էջ 191-192: — Կ., 44 տող, էջ 40-42:) Հմմտ. Կոմիտե, Գ. Տարբի, 1863, Յնմբ. Թիւս Ա. էջ 66-67, ուր 11 տուն է:
- 4.— (Գոյք երեք լէզլէ) Աստուածամորն Մարիամ (Տ., 16 տուն:)
- 5.— Ք Արեկ արեկ խմ խոսպ սուրաբ (Տ., 7 տուն:)
- 6.— Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ (Տ., 8 տուն:)
- 7.— Ք Արեւմտեան շողողկրասն, (Տ., 6 տուն: — Մ., 9 տուն, էջ 28-29: — Ն., 13 տուն, էջ 59-61: — Կ., 9 տուն, էջ 29-30:)
- 8.— Հազար ուսում է կեզ ծառայ, (Տ., 6 տուն:)
- 9.— Հանցիկու նայով տեսիլ զմուր (Տ., 5 տուն: Այս Տաղին մէկ երկու տունը, այն ալ պակաս և սխալ, հրատարակուած է Ն. ի մէջ (էջ 61) և 4 տուն ալ «Այս Երեսացի է խիստ փափուկ» տաղէն առնուած է (Կ., էջ 32):
- 10.— Լոյս Երեսացի է քո փափաք (Տ., 5 տուն, էջ 45-46: — Կ., 28 տող, էջ 32-33):
- 11.— Թէ մտերն չէր, ու կամ՝ մեռնիլ (Տ., 5 տուն: — Ն., 5 տուն, էջ 62-63: — Կ., 5 տուն, էջ 49-50:)
- 12.— Անայլ լեղե պայծառ զարուն (Տ., 5 տուն: — Ն., 5 տուն, էջ 46-47: — Կ., 20 տող, էջ 35-36):
- 13.— Ես ձեզ տեսայ սիրով նրաստ (Տ., 5 տուն: — Ն., 5 տուն, էջ 47-48: — Կ., 20 տող, էջ 36-37):
- 14.— Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ևս, (Տ., 9 տուն: — Ն., էջ 25-26: Այբուբենի վրայ 36 տող:)
- 15.— [«Վասն Սուրբ Յովնանու զխառման»] Յարժան կամէր կայրն գրքած (Տ., 26 տուն:)
- 16.— Այնքոյ է բուխ ու պէտ, զու խօսովի ևս (Մ., 9 տուն, էջ 276-7: — Ն., 9 տուն, էջ 73-74: — Կ., 9 տուն կամ 68 տող, էջ 37-40):
- 17.— Ք Դեմայ բաւար, այլ՝ ի բաւար (Մ., 19 տուն, էջ 269-272: — Կ., 88 տող, էջ 25-28: — ԳԳ. 7 տուն՝ Ցական տողերով, էջ 437):
- 18.— [Տաղ Քաշի Լիպարսին] Է՛ Աստուծոյ առնուցն օրհնած (Կ., 26 տուն, էջ 52-56,

Ք Այս խաչանիւ վեց տաղեր Ա. Զօպանեան ժողովների քաղաքացի է իր La Roseirie d'Arménie երկրորդ՝ հասարկին մէջ (էջ 153-166):

- Սխառնէն (էջ 226) առնուած: Այիւսնի հրատարակութեան մէջ շփոթուած են «Հաստուծոյ առնուցն օրհնած» և «Հողավոյ սուր ևս անքիծ» տաղերը, երկուքն ալ Քաշ Լիպարսի վրայ: Յետոյ անդրադարձած է այս շփոթին վրայ, Այիւսն որ քանիցս հրատարակած է այս Տաղը, Տե՛ս Բազմավայ (1862), Յուզիկ Բ. Հատար (էջ 51-52), Սխառն (Նշանակեցինք արդէն), Հայապատմ (էջ 539-541). Տե՛ս նաեւ Զարհանէլեան՝ Պմ. Հայ Տաղ. Բ. Նոր Մանգր. (էջ 218-229), Յովնանեան՝ Ազգ. Մանգր. Կե. (էջ 30-31, Սխառնէն առնուած): Քաշի Լիպարսի Տաղը կարծա է վերահաստատութեան ընտիր Զեռագրերնրու համեմատ: — Փութանք զխոս տալ թէ «Հողավոյ սուր ևս անքիծ» Թիւրքաբանցայն չէ, այլ Սարգիսի մը, ինչ որ Զօպանեան ալ զիտած է և թարգմանած է զայն ֆրանսերէն: 19.— Ասի, սիրէ՛ զիս, ծո՛վ աչեր (Կ., 4 տուն, էջ 31: Այս Տաղը «Արեւմտեան» 2, 3, 4 և 13 տուններն Ն. ի մէջ (էջ 59-61): Երկուքին տարբերութեան մասին տե՛ս Կ., էջ 30, նշմ.:
- 20.— [Աղօրք] Հայր մեղայ, տեսմ. չերկին (Ն., 20 տող, էջ 172, Կ., էջ 48-49:)
- 21.— Իմ սիրա, լսէ՛ ու տկա՛նք արա (Կ., 9 տուն, էջ 42-44:)
- 22.— Յամենայն մեղաց ի գառ, տալ, զու կացիր (Կ., 12 տուն, էջ 50-52, և տե՛ս Գ. Պրակ, էջ Թ.:
- 23.— [Ի վերայ անդամ կանանց]. Օրհնույ առնուցն անմահ բանին (Կ., 14 տուն, Գ. Պրակ, էջ 32-35, հմմտ. Կ., էջ 27:)
- 24.— [Տաղ վասն սրբութեան, երկու լեզուով] Յայսօր էի խիստ սքրտում, Ենկիլեանի Լսիկ տեսում. (Կ., 9 տուն, Գ. Պրակ, էջ 16-17:)
- 25.— Յանկարծակի միկ մը տեսայ (Ն., 5 տուն, էջ 32):
- 26.— Այրէն միջև ի Գեղ Բեղ գանգա՛մ ևս (Ն., էջ 26-29, Այբուբենի 36 դրերութեան վրայ 36 տող:) Հաւանաբար Թիւրքաբանցայն է այս «Տաղ սիրայ և գեղեցիկ»ը, ինչպէս խորագրուած է Ս. Յակարի Մատենագրանի Զեռագիր երգարանին մէջ: Ոճը Թիւրքաբանցին է:
- 27.— Ես քո սիրուն չեմ դիմանար (Ն., 15 տուն, էջ 74-75:) Այս Տաղը «Իսկ Յովնանէլեան» (= Թիւրքաբանցայն) է, թէ Զօպանեան վարաներ է զնեւ տախա Թըլկուրանցայն Տաղերու շարքը: — ԳԳ., 15 տուն, Կ'երեւի ընդօրինակուած Ն. էն, էջ 424:)
- 28.— «Տաղ երգեցաքի Յովնանէ տաղեայ» Այս ի՛նչ կրակ էր այրեց. (Կ., 26 տուն: Եւ Կ. Պրակ, էջ 11-15, պակասաւոր հրատարակութեան մը: Այս Տաղին մէջ «Իսկ Յովնանէլեան» է որ կը շնորհակալ: Կ.:

արդէն չտեղադրուեալ մէջ առեր է խորագիրը: ԳԵ., էջ 417-18: Արդէն Կ. Պոլսի Ազգ. Մատենադարանին թիւ 154 հաւաքածուն մէջ (էջ 224-229) «Տաղ ընկալանք» խորագիրն ունի, և Կ'սկիւր այսպէս «Այս ի՞նչ կ'աղ ըր գիւ ալեւաց»:

- 29.— Վասն քաջնոց
ՏԼԵ Յովնաննա հոգեւոր արկար
Սպիտակապ յերկիր օտար (Կ., 19 տուն, Ա. Պրակ, էջ 42-43): Ինձ կը թուի թէ այս Տաղն ալ թղտաբանցայն է:
- 30.— [Ձկնիկայն ի ձեռն առնալ ասա՛] Մարտին ամսն ձիւն լիւր (Մ., 9 տուն, էջ 272-274):
- 31.— [Տաղ գարնան բլրուիլի] Անս' ետաքն գալստ գարնան (Մ., 13 տուն, էջ 277-279):
Այս վերջին երկու (30 և 31) Տաղեր բոլոր-
յայանի չէ թէ իրոք թղտաբանցայն են:

ԹԼԿՈՒԲԱՆՑԻՆ ԱՆՏԻՊ ՏԵՂԵԲԷ

(Ըստ ՌՄԼԵ=1786ին մանր շղագրով գրուած երգարանին, բնկերցի Դարբիննոց Յակոբէն, Ս. Յակոբայ Մատենադարանի Տեղագիրներէն, զեռ չէ մտած թուահամարի տակ):

- 1.— (22) Տաղ Յովնանի անցեալ օտնիկ բոռով ի վերայ Գրիգորի Աստուածաբանն:
Գիմէ պէնի պիմէկիլի,
Կէլալմ քի յայնան էլլայաւմ.
(10 տուն, վերջինը հայերէն, հմտ. Կ., էջ 9):
- 2.— (21) Դոտին բամ Յովնանի, խրա պիտանի.
Անձն իմ, ընդէ՛ր եղեր ընդ.
Ձայնդ կուգալ ամէն փողոց.
(13 տուն):
- 3.— (20) Տաղ Սիրայ Յովնանի:
Դո՛ւ ես գարնանային վարդ ու բուրբառան,
Աչերդ է ձովեր, խուճար ու մէտան.
(12 տուն):
- 4.— (18) Տաղ սիրայ:
Յիշանէ պաշտաւում պիտիլիլէր կիպի,
Վարդն է նստեր ի բարձր որպէս թագուհի:
7 տուն, բայց աւելի պիտի ըլլայ: Ընդ-
հատում կայ: Թերեւս թղտաբանցիկն ըլլայ այս Տաղն ալ:
- 5.— Տաղ անցեալ ի վերայ Սրբոյ Ալեքիաննոյ:
Աստուած գըթած և մարդասէր,
Յերազ լընէ իր ծառային.
Ո՛վ հաւատով պարգեւ խնդրէ,
Փութով առնու գիւր խնդրելին:
50 տուն, Ս. Յակոբայ թիւ 1485 շեռագրին
մէջ, չմտ. Կ., Պրակ Գ. էջ Թ., ուր կ'ըսուի թէ
54 տուն է «1682 թուին գրուած Տաղարանում»:
- 6.— Տաղ սիրայ:
Այ իմ խորտակ ետուկ աճապ,
Կ. Պոլսի Ազգ. Մատենադարանի թիւ 141 շե-
ռագիր Տաղարանին մէջ, էջ 279 ըր':
- 7.— Դու ծա՛ռ ես նաւթնէնի,
(Անդ. էջ 304-305):
- 8.— Այլ տաղ սիրայ:
Առաւօտուն պարզա հօբուն:

Չոյ սկիւմ տարէք իմ ետուն.

Կ. Պոլսի Ազգ. Մատենադարանի թիւ 154 շե-
ռագիր Տաղարանին մէջ:

9.— Ատալիյուտաւան զատուց [հայերէն և թիւ-
քերէն] Կ., 9 տուն, էջ 10:

10.— Յ Ի Յովնէն թղտաբանց է.
Թատալանիմ և դաւանիմ:

Ս. Յակոբայ 1521 շեռագրին մէջ, 13 տուն
դաւանաբանական գովասանք մըն է գրաբար:
Հարազատ չի թուի ինձ:

11.— Անթուական շեռագիր Կանոնադրեմ մը, ու-
րու վերջին մասին մէջ կան եղեր Առաքել
վարդապետի և Շնորհաւայ ոտանաւորները. որոնց
չարքին նաև «Տաղ թուղտաբանցայն», Յովնան-
նէս թղտաբ. Գովաղամ խաղաղի, և այլն:

Ետքը աշխարհիս արարչութեան պատմու-
թիւնը կայ ոտանաւոր, որուն խորագիրը, եւ
րուն գրուածքէն մէկ երկու տող բան կը գնէ
տեղեկութիւններս տաւորը:

Խորագիրն է այս.

Ես Յոհանէս նուսատ հոգի.

Որ մականունն Թուղտաբանցի.

Կամաւ իմով ի հոգ մտի,

Ջրան ժողովիլ ինձ յիշելի:

Աստ կարճաբան ժողովեցի:

յԱրարածոցն Մոսկովի,

Մեկնեալ վարդան վարդապետի,

Բաղեալ ի հարցն հոգերի:

Ամենայն փառք մտաց դատարկ և ընդա-
նայն:

Ետքը արարչութեան պատմութիւնը այս-
պէս կը տեղան.

Սկըսողն է սկիզբն սկզբան,

Արարիչ Աստուածն յաւիտեան.

Ջոր և Մոսկովի յայնեաց

Ի Գորբի լիան սխալան:

Եւ ասանկ ոտանաւոր շարունակելով ննկոց
գրէր կը հասնի միշտ հոն՝ որ Յովնէի բան-
տին մէջ փարսանի իշխաններուն երազը կը
մեկնէ. և վերջին տողերն են առնալ.

Մին ասաց խաղող ճրմեալ,

Որ է նա պատճառ խնդութեան.

Իսկ միւսն միս բարձեալ թռչնոց,

Եւ այն քաղցեցան:

Ասկէց ետքը չկայ, որ հարկեր ու թուանտուն
ալ պիտի ըլլայ:

(Տե՛ս Երեմիայ, Յովն. Պրակ. Տ. Կարապետ-
եան Տէրայնց, Տղ. Կ. Պոլսի, Տեղակ կիսամետ
1838, Հատոր Գ. էջ 231-33):

Զ.

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Գ. ՔԻՒԼՍԻ, ԿԱՅԾԱԿՆ

1525 Մայիս 1, ԲԵ. — ✠ 1539

Յովհաննէս Գ. ի կեանքին և կաթողիկոսա-
կան գործունէութեան մասին առայժմ չունինք
պատմական տեղեկութիւններ: Ինչ որ ստույգ գի-

տեղեր իր գահակալութեան և վախճանման թրուականներն են: Առկէ զատ քանի մը յիշատակարաններու մէջ արձանագորութեամբ է իր անունը, որոնք ցոյց կուտան թէ անգործ կաթողիկոս մը չէ եղած ինքն:

Յովնանէս Գ.ի գործունէութեան բաժին մը հանելոյնք թղթաբաններ իրաց զրկու առնել (Սոմ, էջ 274-275) երեսուցէ մի գործերուն մէջ. թերայտացի Դեորդի երկարատե ցատին առթիւ, ենթադրելով որ թղթաբանցի Յովնանէսին բացած այդ դատը վերջացաւ Քիլիսիայի Յովնանէսին օրով, 1532 թն, քանի որ թղթաբանցի վախճանած էր 1525, զատին վերջանալէն 7 տարի յառաջ:

Այս ենթադրութիւնը բրինք հիմնուելով երկու կաթողիկոսներու անուանց նշանութեան վերայ: Երեսուցէ մի գատարանին առջև ներկայացած էր Յովնանէս եղբ. որդի Ղուկասու, որ է թղթաբանցի Յովնանէս կիճը, ասոր վախճանումէն ետքը զատը կը շարունակուի զարմեալ Յովնանէսի մը անուանով և կը շահուի, այս Յովնանէսը կրնայ թղթաբանցիին յաջորդ Յովնանէս Գ. Քիլիսիացին:

Եկատելով որ դատական կամ օրինական հեղձիւքով մը (նիլիէ շէրիլ) նշանաւուն անձ մը կրնայ փոխանորդի վախճանեալ մը կամ բարոյական անձնաւորութիւն մը (*), շատ հաւանական է որ Յովնանէս Գ. եղած ըլլայ թերայտացի Դեորդիին գէժ բացուած դատը շահողը:

Թերեւս օր մը նորագլուս վաւերագրներով իրականութեան վերածուի մեր այս ենթադրութիւնը. այդ պարագային զոնէ Յովնանէս Գ. գործունէութեան մէկ կողմը արձանագորութեամբ պիտի ըլլայ պատմութեան մէջ:

Գալով այն քանի մը յիշատակարաններուն, որոնց պատճենները յառաջ պիտի բերենք վաւեր, զժառանգարող պատմական լոյս մը չեն որդիներ Յովնանէս Գ.ի կեանքին վրայ:

Անոնց առաջինը ինքնագիր յիշատակարան մըն է Հայկոյի Թիւ 4 Ձեռագիր Աւետարանին մէջ, զոր գրաւէ ազատած է, իր քաւկէն վրձարելով պահանջուած 15 ֆլորինը և նուիրած է զայն Հայկոյի Ս. Աստուածածին և Ս. Քառասնեց եկեղեցիներուն 1526 թն, այսինքն իր կաթողիկոսութեան երկրորդ տարին:

Այս յիշատակարաններէն յայտնի կ'երևի նաև թէ Յովնանէս Գ. այդ միջոցին Հայկոյ կը գտնուի: Այս կէտը զիտել կուտանք անոր համար որ Կիլիկիայ կաթողիկոսներ Հայկոյը աւելի ապահով կը գտնէին քան Սիւր, որ Տաւրոսի ձորը նշաւակ էր լիւնցի ձորապետներու հարս-

տահարութեանց. մինչ Հայկոյ բոլորովին տարբեր միջավայր մըն էր իրեն Մայրաքաղաք Սիւրիոյ, ապահով և առեօրտկան բանակ կեդրոն մը, հարուստ հայութեամբ:

Այս յիշատակարաններուն թուականները կ'երկարին 1526-1536, այսինքն Յովնանէս Գ. ի վախճանումէն մինչև երեք տարի յառաջ:

Թուականի կարգով յառաջ կը բերենք զանոնք.

— «Ի թվին հայոց 22և (= 1526), Աւետարանս գրաւական էր ժև (= 15) ֆլորոյ, եւ Յովնանէս կ'արողիկոս տուի և ազատեցի և եղի յիշատակ ձեռագրայ իմաց հոգւոյն ի քաղաքն Հայապ ի դուռն Ս. Աստուածածնայ ևս Ս. Քառասնեց», և այլն:

Էջմիածնի Մատենագրարանէն Ձեռագիր Մատոց մը (ըստ կարկենեան ցուցակի Թիւ 942) զրուած է 22 յիւն 22 Գ = 1534 թն, «Ի կաթողիկոսութեան Տեառն Յովնանէսի» (Տեառն Արքիմանդիտ եղբ. Սեղբակեանի Հայց. Եկեղեցու Պատկերայագրութիւնը. Մամ և. Տպ. Պետք. 1904, էջ 167):

Յովնանէս Գ. ի անունը արձանագորութեամբ է նաև Հայկոյի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ գրան վերև գետեգրուած սպիտակ մարմարէ յիշատակարանին առաջին մասին մէջ, որ կը հաստատուի թէ եկեղեցին նորոգուած է Յովնանէս կիճի. տուն 984-1535 թն:

— «Եւ եմ գուռն. ընդ իս եմք որ մասնիցէ կեցցէ մայց և ի կեցէ և հարակ գացէ. նորոգեցաւ Սր. Աստուածածնայ եկեղեցին ի թուին հայոց (584 թն) և ի թագաւորութեան Սուլթան Սիւլէմանի» (նպատակաւ բեւեմ 86. Յովնանէս կրկնալի: Եւ կրկին նորոգեցաւ թուին (1849) և թագաւորութեան խնամածու Սուլթան Սեյիտ Մէհմետին և հայրապետութեան Տեառն Սիւլթան կիճի. ի յառաջ նորոգութեան նիւրդուս եղան. 2(**):

Հայկոյի եկեղեցւոյն Ձեռագիր Յայմատուրքը (Թիւ 154), բոլորապէս անհետացած յիշատակին վրայէն, և հոխացած նոր վկայարանութիւններով, Գրիշ Կարկիլի ձեռքէն, 22և = 1536 թն: Յայմատուրքին ստացողն է Տանուսէր Վարդան, Հայկոյի Ս. Աստուածածին և Ս. Քառասնեք եւ եկեղեցւոյ համար: Այս Ձեռագիրն ալ գրուած է Յովնանէս կիճի. տուն:

— «Փառք . . . և եղև գրաւորութիւն գրոյս ի 2 և 2և (= 1536) թուականին. ի լուս և յընափր աւրինակէ, որ ասի նիւրհն» և այլ աւելի քան զնորայն՝ զի շատ նա՛ր վկայք գրեցան և հարուստացաւ գիրքս այս քան զայն ի գաւառս Սիւրոյ՝ ի բերդն 2և թն, րայց Ե. մղնաւ հեռի գրեցաւ գիրք այս ի նպատակաւ բեւեմ Տեառն Յովնանէս կարողիկոսին, և ի բռնակալութեան Տանկայ խուրջ քարին Սուլթան Սուլէմանին, և այլն:

Բ. Ե.

(*) Սուրբան Սիւլթան Ա. Գամուկի, որ գրաւկայց 1520-1566:

(**) Այս յիշատակարանը անհնամ ընդօրինակութեամբ մը հրատարակուած է Նին Սիւրի մէջ (1868, Սպա. 30, Թիւ 9, էջ 213): Եւ անձամբ ընդօրինակուած եմ զայն Հայկոյ 1922 թն:

(*) Այս վերջին պատգալին ստաց մէկ օրինակը Եղի Եկեղեցու Օրմանեան Մերազանի պատգալաւորեան ասեւ: Օսմ. կառավարութիւնը չէ ու գեր նախնալ Ձեբեղայ որդի **Յակոբը**. Օրմանեան կըցաւ Երուսաղէմի միաբան Շանկալիւն **Յակոբ** վարդապետ ցոյց ալ իրեն իրաւաւէր, և զասական կամ օրինական այս կեղծիքով պատգալանք Ս. Յակոբի կալուածներու գրաւումը: